

پایه آیین‌نامه ثبت و اشاعه پیشنهادها، پایان‌نامه‌ها، رساله‌های تحصیلات تکمیلی و صیانت از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدف‌های علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.



دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی تطبیقی

اصالة البرائة

از منظر سه اصولی بزرگ آیت الله خویی و امام خمینی و شهید صدر

استاد راهنما: حجه الاسلام دکتر محمد رضا علمی سولا

استاد مشاور: آقای دکتر فخلعی

نگارنده: مصطفی لطیف زاده

تابستان ۹۳

این چند برگ ناچیز تقدیم به

خدایی که انس و جن را برای عبادت آفرید.

رسول گرامی اسلام و ائمه اطهار و علمای گرانقدر اسلام که با مشقت نور هدایت اسلام را به ما رساندند.

مردی که به مردی معنی بخشیده است و با دلی خون و دستی تنها، بار امانت رهبری را به دوش می کشد و با رهنمودهای حیدری اش کشور عزیز اسلامیمان را هدایت می کند.

روح و روان پاک شهدای اسلام که با قطرات خونشان راه هدایت را برای رشد و تعالی انسان ها از یوغ و اسارت جهل و تعصب و شرک پاک کرده و چراغ راه بشریت شدند.

پدر بزرگوارم که معلم درس ایثار است و مردانگی و جانبازی را از عباس بن علی (ع) به خوبی آموخته است و هنر همیشگی اش پیروی از حق و حقیقت است.

مادر مهربان و دلسوزم که با صبرش، درس استقامت به همه داد و اسوه ای کامل از همسر و مادر است.

همسر مهربانم که همیشه و در تک تک لحظات زندگی همراه سختی ها و خوشی های من است و بی شک در تمام موفقیت های من سهمی بسزا دارد.

و همه کسانی به گونه ای حقی بر گردن من دارند.

تشکر و سپاس فراوان

از استاد محترم راهنما جناب حجه الاسلام دکتر محمد رضا علمی سولا

و استاد محترم مشاور جناب آقای دکتر فخلعی

که وظیفه راهنمایی و هدایت این پایان نامه را به عهده داشتند و همچنین از تمامی اساتید و اشخاصی که به گونه ای به نگارنده یاری نمودند تا این پایان نامه به ثمر بنشیند.



بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: بررسی تطبیقی اصله البرائه از منظر آیت الله خویی و امام خمینی و شهید صدر

نام نویسنده: مصطفی لطیف زاده

نام استاد(ان) راهنما: حجه الاسلام محمد رضا علمی سولا

نام استاد(ان) مشاور: جناب آقای دکتر فخلعی

دانشکده: الهیات شهید مطهری

گروه: فقه و مبانی حقوق

رشته تحصیلی: فقه و مبانی حقوق اسلامی

تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۰۲/۳۱

تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۰۶/۳۱

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

○ دکتری

○

تعداد صفحات: ۲۸۴

چکیده رساله/پایان نامه:

اصولیان، از جمله محقق خویی و امام خمینی و شهید صدر، در شبهات بدویه حکمیه تحریمیه، قائل به برائت، و اخباری ها قائل به احتیاط هستند. سه اصولی فوق الذکر، در بحث برائت شرعی به مستندات از قرآن و روایات تمسک جسته اند که در پذیرش این ادله، هر سه با یکدیگر هم نظر نیستند. در مورد حکم عقل، مشهور اصولیان، از جمله محقق خویی و امام خمینی قائل به قبح عقاب بلا بیان و برائت عقلی شده اند و در مقابل، شهید صدر قائل به حق الطاعه و احتیاط عقلی است. اخباری ها نیز دلایلی از آیات و روایات و عقل بر مدعای خود ذکر کرده اند که هر یک از سه اصولی مورد نظر با استدلال دقیق و خاص خود به رد ادله ایشان پرداخته اند. در این پژوهش تفاوت در نظریات، تفاوت در نحوه استدلال بر پذیرش یا رد ادله با توجه به مکتب اصولی و مبانی زیر بنایی و اندیشه های روبنایی مشهود است. این پژوهش با هدف بررسی تطبیقی میان نظرات سه تن از اعلام اصولی و دستیابی به نقاط اشتراک و اختلاف و در نتیجه دستیابی به آراء اصح نگاشته شده است و از این جهت که مقایسه ای است میان نظریات سه اصولی بزرگ معاصر دارای مکتب اصولی، کاری نو به شمار می آید. در پایان چنین بدست خواهد آمد که سه محقق محل بحث، صرفاً نظرات و مبانی گذشتگان را نقل نمی کنند، بلکه در برخی موارد، ادله ی قطعی مورد پذیرش اصولیان گذشته را با استدلالاتی شایسته و کامل رد و در برخی موارد، دلایل و اصطلاحات جدیدی بکار برده اند و در مواردی، نظرات گذشتگان را با استدلالاتی جدیدتر و کامل تر پذیرفته اند و در نتیجه در تکامل علم اصول کوشیده اند.

کلید واژه:

۱. اصل عملی شرعی و عقلی در شبهات بدویه حکمیه تحریمیه
۲. اصولی و اخباری
۳. محقق خویی
۴. امام خمینی
۵. شهید صدر

امضای استاد راهنما:

تاریخ:

فهرست مطالب

مقدمه	۱
مقدمه مؤلف	۱
تعریف مسأله و تبیین موضوع	۱
پیشینه پژوهش	۳
سؤال های اساسی پژوهش	۴
فرضیه های پژوهش	۴
ضرورت پژوهش	۵
اهداف پژوهش	۶
روش پژوهش	۷
ساختار پژوهش	۷
مشکلات و سختی های نگارش پایان نامه	۸
فصل اول: کلیات	۱۰
مقدمه	۱۰
بخش اول: ۱. مکتب اصولی	۱۱
۱.۲. مکتب اصولی محقق خوبی	۱۳
۱.۳. مکتب اصولی امام خمینی	۱۶
۱.۴. مکتب اصولی شهید صدر	۱۹
بخش دوم: ۲. تبیین لغات و عبارات مشکل	۲۱

- ۲.۱. اصول عملیه ۲۱
- ۲.۲. اصل عملی برائت ۲۵
- ۲.۳. اصل عملی احتیاط ۲۷
- ۲.۴. حق الطاعه ۲۹
- ۲.۵. قبح عقاب بلا بیان ۲۹
- ۲.۶. اصطلاح اصولی و اخباری ۳۰
- ۲.۷. علم تفصیلی ۳۴
- ۲.۸. علم اجمالی ۳۴
- ۲.۹. تنجز علم اجمالی ۳۶
- ۲.۱۰. ارکان تنجز علم اجمالی ۳۶
- ۲.۱۱. انحلال علم اجمالی ۳۸
- ۲.۱۲. اصالت حظر ۳۹
- ۲.۱۳. متعلق حکم و موضوع حکم ۴۰
- ۲.۱۴. عقل عملی و عقل نظری ۴۱
- ۲.۱۵. مقام ثبوت و مقام اثبات ۴۱
- ۲.۱۶. اراده استعمالی و اراده جدی ۴۲
- ۲.۱۷. تنجز تکلیف ۴۳
- ۲.۱۸. اقل و اکثر استقلالی و ارتباطی ۴۵
- ۲.۱۹. تخطئه ۴۵

- ۲.۲۰. تصویب ۴۶.
- ۲.۲۱. اشتراک احکام بین عالم و جاهل ۴۸.
- ۲.۲۲. اخذ علم به حکم در موضوع حکم و استحاله اختصاص حکم به عالم به همان حکم ۴۸.
- ۲.۲۳. اخذ علم به حکم در موضوع حکم دیگر، مانند اخذ علم به جعل در موضوع فعلیت مجعول ۵۰.
- ۲.۲۴. اوامر ارشادی و مولوی ۵۱.
- ۲.۲۵. خطر احتمال و خطر محتمل ۵۲.
- ۲.۲۶. مناسبت حکم و موضوع ۵۳.
- ۲.۲۷. عدم محمولی و عدم نعتی ۵۳.
- ۲.۲۸. حدیث مرسل ۵۴.
- ۲.۲۹. دلالت اقتضاء ۵۴.
- ۲.۳۰. واسطه در ثبوت و واسطه در عروض ۵۵.
- ۲.۳۱. استخدام در ضمیر ۵۵.
- ۲.۳۲. حکم فعلی ۵۶.
- ۲.۳۳. حکم واقعی و ظاهری ۵۶.
- ۲.۳۴. احکام اولیه و ثانویه ۵۶.
- ۲.۳۵. شبهه بدویه ۵۷.
- ۲.۳۶. مقدمات حکمت ۵۸.
- ۲.۳۷. ملاکات و اقتضائات احکام ۵۹.
- ۲.۳۸. اصل مثبت ۶۰.

فصل دوم: بررسی مستندات مورد پذیرش سه اصولی بزرگ محقق خویی و امام خمینی و شهید صدر در

اثبات اصل براءت ۶۲

بخش اول: ۱. آیات ۶۲

بخش دوم: ۲. روایات ۷۱

۲.۱. حدیث رفع ۷۱

۲.۲. حدیث حجب ۱۳۵

۲.۳. حدیث سعه ۱۳۹

۲.۴. حدیث اطلاق ۱۴۳

۲.۵. روایات حلیت ۱۵۲

۲.۶. صحیحہ عبد الرحمن بن حجاج ۱۶۱

۲.۷. صحیحہ عبد الصمد بن بشیر ۱۶۲

۲.۸. احادیث احتجاج ۱۶۴

بخش سوم: ۳. اجماع ۱۶۵

فصل سوم: نحوه مقابله محقق خویی و امام خمینی و شهید صدر با ادله اخباریان درباره اصل احتیاط ... ۱۶۷

بخش اول: ۱. ذکر ادله اخباری ها درباره اصل احتیاط ۱۶۷

بخش دوم: ۲. رد ادله اخباری ها از سوی محقق خویی و امام خمینی و شهید صدر ۱۶۹

۲.۱. آیات ۱۶۹

۲.۲. روایات ۱۷۸

۲.۳. حکم عقل ۱۹۷

۱۹۷.....	۲.۳.۱. دلیل عقلی اول اخباری
۲۰۰.....	۲.۳.۲. دلیل عقلی دوم اخباری
۲۲۷.....	فصل چهارم: بررسی نظریه حق الطاعه شهید صدر در مقابل دیدگاه مشهور قبح عقاب بلا بیان
۲۲۷.....	مقدمه
۲۲۷.....	محدوده و محل نزاع
۲۲۹.....	تاریخچه استفاده از عقل در منابع احکام
۲۲۹.....	بخش اول: ۱. نظریه قبح عقاب بلا بیان
۲۳۱.....	۱.۲. شرایط جریان براءت عقلی
۲۳۱.....	۱.۳. تقریرات بزرگان اصولی نسبت به براءت عقلی
۲۳۸.....	۱.۴. علت اختلاف مدعیان براءت عقلی
۲۳۹.....	۱.۵. بررسی تاریخی قاعده قبح عقاب بلا بیان از منظر شهید صدر
۲۴۵.....	۱.۶. نقدهایی که به بررسی تاریخی شهید صدر نسبت به قاعده قبح عقاب بلا بیان شده است
۲۴۹.....	بخش دوم: ۲. نظریه حق الطاعه
۲۴۹.....	۲.۱. بیان نظریه
۲۵۰.....	۲.۲. نقدها و اشکالات بر نظریه حق الطاعه
۲۵۹.....	نتایج و دستاوردها
۲۷۶.....	کتابنامه

مقدمه مؤلف

شروع این پایان نامه مصادف با سالروز شهادت شهید صدر و همشیره بزرگوارشان بود، که از پاک ترین و بهترین انسان ها بودند و به دست ملعون ترین افراد به درجه رفیع شهادت نائل شدند. این حسن تصادف را به فال نیک گرفتیم و آرزو کردیم که خود شهید صدر راهگشای مسائل و مشکلات علمی این پایان نامه ناچیز باشد. نگارش این پایان نامه بیش از هر کسی، برای نگارنده مفید بود، زیرا از آنجایی که کار پایان نامه به صورت تطبیق و مقایسه بین نظرات سه تن از بزرگان اصولی معاصر است که هر کدام از ایشان صاحب مکتبی اصولی هستند، نوع نگاه ایشان در هر موضوع و نحوه استدلالی که ذکر کرده اند و روشی که در پذیرش یا رد نظرات دیگران دارند و نحوه بکارگیری مبانی مختلف دینی و کلامی و رجالی و حدیثی و... در ارائه نظرات، در رشد تفکر اصولی تأثیر بسزایی دارد و ذهن را برای پذیرش نظر برتر و خلق نظرات جدید، بهتر آماده می کند، زیرا زمانی که ذهن انسان با محصولات فکری متفاوتی در یک موضوع مواجه باشد، آمادگی بهتری در درک آن موضوع خواهد داشت و نتیجه جامع تر و دقیق تر خواهد بود. امید است که مطالعه این نظرات، حدود مباحث را برای خواننده مشخص کند و در درک بهتر مسائل اصولی و در نتیجه مسائل فقهی کارگشا و راهگشا باشد.

در پایان، سخن نگارنده با خوانندگان و دانشجویان محترم این است که سعی کنند علاوه بر توجه ویژه ای که به مباحث فقهی دارند، پا در عرصه مباحث اصولی نیز بگذارند و به تحقیق و پژوهش های بیشتری در این زمینه پردازند و ترسی را از این بابت به خود راه ندهند، زیرا اگرچه مسائل اصول فقه، مسائلی عمیق و نیازمند نهایت دقت و ژرف نگری است و از این حیث کار را برای محقق دشوار می سازد، اما از سوی دیگر، سطح مباحث اصول فقه وسعت نامحدودی ندارد و حیطة و محدوده مباحث آن، کاملاً مشخص است و از این حیث محقق دچار پراکندگی و تشویش فکری نمی شود.

تعریف مسأله و تبیین موضوع

اصل برائت از اقسام اصول عملی است که وظیفه عملی مکلف را در مواردی که بعد از جستجو و عدم دستیابی به حکم، در تکلیف واقعی شک می نماید، تعیین نموده است و به برائت ذمه او از تکلیف مشکوک حکم می کند؛ به بیان دیگر، مراد از اصل برائت، اصلی از اصول عملی است که هنگام شک مکلف در

تکلیف و عدم دسترسی مکلف به حجت شرعی، اجرا می‌شود و در مقام عمل، مکلف را موظف به انجام آن تکلیف نمی‌داند. برای مثال، هنگامی که مکلف بعد از جستجو و عدم دستیابی به حکم، در حرمت یا حلّیت استعمال دخانیات شک می‌کند، اصل برائت جاری نموده و به حلّیت استعمال آن حکم می‌کند و از عقوبت مخالفت احتمالی با حکم واقعی، ایمن می‌شود. بنابراین هر گاه بعد از جستجوی از دلیل و عدم دسترسی به آن، در تکلیف شک شود، آن تکلیف بر عهده مکلف ثابت نمی‌شود؛ یعنی در شبهه وجوبی، ترک آن، و در شبهه تحریمی، ارتکاب آن، جایز است؛ فرقی نمی‌کند که منشأ شک، فقدان نص، اجمال نص یا تعارض دو نص باشد.

مجرای اصل برائت، شک در تکلیف است و این شک، گاهی ناشی از شک در حکم (شبهه حکمی) و گاهی ناشی از شک در موضوع (شبهه موضوعیه) است. شبهات حکمی، گاهی وجوبی و گاهی تحریمی هستند و منشأ شک در آن‌ها، گاهی فقدان نص، گاهی اجمال نص و گاهی تعارض دو نص است.

محل نزاع اصولیان و اخباری‌ها، خصوص شبهات تحریمی حکمی است و در سایر اقسام نزاعی ندارند؛ بنابراین در شبهات حکمی تحریمی، اصولی‌ها، معتقد به جریان برائت و اخباری‌ها معتقد به جریان احتیاط بوده و نسبت به موارد دیگر، هر دو برائتی هستند.

از آنجایی که نگاه و هدف در این پایان‌نامه بررسی تطبیقی اصالت البرائت از دیدگاه سه اصولی بزرگ، محقق خوئی و امام خمینی و شهید صدر است، لذا تمرکز بحث روی نظرات و مواضع این سه بزرگوار است و سعی بر آن است که نقاط اختلاف و اشتراک نظرات ایشان مورد بررسی قرار بگیرد. همچنین در برخی موارد، نحوه پذیرش یا رد نظر گذشتگان اصولی از سوی این سه تن از اعلام اصولی مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است. به عنوان مثال، یکی از ادله مورد تمسک اصولیان در اثبات اصل برائت، حدیث رفع است و این سه اصولی معاصر نیز این دلیل را در بحث ادله برائت، مورد بحث و بررسی دقیق و مفصل قرار داده‌اند. در بحث سندی، محقق خوئی و امام خمینی حدیث را می‌پذیرند، ولی شهید صدر با توجه به مبنایی که در علم رجال دارد، سند این حدیث را مردود می‌داند و در نتیجه این حدیث را به عنوان دلیلی بر برائت نمی‌پذیرد. در مورد بررسی دلالت حدیث رفع بر برائت، این سه بزرگوار حدیث را قطعی‌الدلالة بر برائت می‌دانند و به شرح و توضیح موارد ذیل می‌پردازند: بحث از شمول حدیث نسبت به شبهات حکمی و موضوعیه، بحث از رفع ظاهری و واقعی، بحث تقدیر در حدیث و متعلق رفع، بحث رفع و دفع، بحث

شمول حدیث نسبت به امور عدمی، بحث استفاده ملاکات احکام از حدیث، بحث از اقسام آثار و شرایط شمول حدیث و بحث هایی دیگر. هر یک از این سه بزرگوار، در ذیل هر یک از این بحث ها، مسأله را به صورت کاملاً دقیق و مفصل طرح و سپس مورد پذیرش یا رد قرار می دهند. برخی از این مباحث در مورد حدیث رفع، از سوی علمای گذشته مطرح شده است، همانند بحث رفع و دفع و شمول حدیث نسبت به امور عدمی که از سوی محقق نائینی بیان شده است؛ از این رو هر سه اصولی بزرگوار در ذیل این دو بحث، ابتدا نظر محقق نائینی را ذکر و سپس با توجه به دلایلی که ارائه می دهند، آن را رد می کنند.

پیشینه پژوهش

مقالات و پایان نامه ها و تحقیقاتی که تا کنون در مسأله اصل برائت نگاشته شده است، بیشتر در زمینه بررسی فقهی و یا حقوقی اصل برائت بوده است و مقالاتی هم که با موضوع بررسی اصل برائت از دیدگاه برخی اصولیان نگاشته شده است، اکثراً در زمینه بررسی و مقایسه و تطبیق میان نظرات بزرگانی نظیر شیخ اعظم انصاری و آخوند خراسانی بوده است و کمتر مقاله یا پایان نامه ای به صورت مقایسه میان آراء و نظرات اصولیان جدید صورت گرفته است، با وجود اینکه در میان اصولیان جدید، نظرات دقیق و جدید و جالب توجهی به چشم می خورد که امروزه در دروس خارج مورد بحث و بررسی قرار می گیرد، از جمله نظریه حق الطاعه شهید صدر که در مقابل نظریه قبح عقاب بلا بیان مطرح شده است.

برخی از کارهایی که تا کنون به صورت تطبیقی در زمینه اصل برائت صورت گرفته است، از این قرار است:

بررسی اصل برائت از دیدگاه امام خمینی و مقایسه آن با دیدگاه های مرحوم شیخ انصاری: علی عباسی

بررسی مبانی اصل برائت با نگاه به آراء شیخ انصاری: رضیه موحدی

مقارنه و تطبیق اصل برائت از فرائد الاصول شیخ انصاری و کفایه الاصول آخوند خراسانی: سید مرتضی

محسن پور

بررسی اصل برائت از دیدگاه شیخ اعظم انصاری: عطیه حمزه گودرزی

باید توجه داشت که تا کنون در زمینه اصل برائت، مقاله، کتاب، پایان نامه و رساله ای به صورتی که در این

پایان نامه کار شده، ارائه نشده است و نظرات این سه بزرگوار مورد غفلت مراکز علمی قرار گرفته است. از

این رو این پایان نامه کاری نو در این زمینه است و امید است که این پایان نامه، آغازی بر تحقیقات و پژوهش‌هایی بیشتر در آثار این سه اصولی بزرگوار باشد.

سؤال‌های اساسی پژوهش

۱. مستندات مورد پذیرش سه اصولی بزرگ، محقق خوئی و امام خمینی و شهید صدر در اثبات اصل برائت چیست؟

۲. نحوه مقابله این سه اصولی با ادله اخباریان درباره اصل برائت چگونه است؟

۳. نظر این سه محقق اصولی در مورد برائت عقلی چیست و تقابل نظریه حق الطاعه شهید صدر، با دیدگاه امام خمینی و محقق خوئی در زمینه برائت عقلی چگونه است و هر کدام از طرفین چه دلایلی برای نظریه خود ذکر می‌کنند؟ و آیا هر کدام از دلایل و استنادات طرفین صحیح است یا خیر؟

فرضیه‌های پژوهش

۱. امام خمینی در مورد ادله برائت از ادله قرآنی، آیات (مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا)^۱ و (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا)^۲ و از روایات حدیث رفع و حجب و حلّیت و سعه و اطلاق و چند روایت دیگر و دلیل اجماع را مورد بررسی قرار می‌دهد؛ شهید صدر به آیات (مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا)^۳ و (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا)^۴ و (قُلْ لَّا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنزِيرٍ)^۵ و (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ)^۶ و احادیث اطلاق و رفع و حجب و سعه و حلّیه تمسک کرده است؛ محقق خوئی در کتاب مصباح الاصول به آیه (مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا)^۷ و احادیث حجب و سعه و رفع و اطلاق و همچنین به اجماع و حکم عقل استدلال کرده است و استدلال به روایات حل را صحیح نمی‌داند.

^۱ اسراء، آیه ۱۵

^۲ طلاق، آیه ۷

^۳ اسراء، آیه ۱۵

^۴ طلاق، آیه ۷

^۵ انعام، ۱۴۵

^۶ توبه، ۱۱۵

^۷ اسراء، آیه ۱۵

۲. محقق خوئی آیات مورد استناد اخباری ها در مورد احتیاط را به سه دسته ی آیات نهی کننده از قبول بدون علم و آیات نهی کننده از القاء نفس در هلاکت و آیات امر کننده به تقوی تقسیم می کند و هر سه دسته را مردود می داند. همچنین ایشان روایات مورد استناد اخباری ها را که راویات توقف هنگام شبهه و امر کننده به احتیاط است و همچنین دلیل عقلی اخباری ها بر احتیاط را رد می کند. امام خمینی آیات دال بر لزوم تورع و اتقاء و روایات عامه و خاصه و دلیل عقل را ذکر کرده و این ادله را برای استناد در مورد احتیاط کافی نمی داند. شهید صدر ادله وجوب احتیاط را به دو دسته عقلی و شرعی تقسیم می کند و به هر دو دسته می پردازد.

۳. مشهور اصولیان از جمله امام خمینی و محقق خوئی، دلیل برائت عقلی را قاعده عقلی قبح عقاب بلا بیان می دانند. ایشان معتقدند در شبهات بدوی که مقرون به علم اجمالی نیست، بعد از فحص و جستجو و عدم دستیابی به حکم و تکلیف، عقل ما را به برائت و ترخیص عقلی راهنمایی می کند، به این دلیل که چون بیانی از جانب شارع مقدس نرسیده است، پس عقابی هم بر آن مترتب نمی باشد و عقاب نسبت به امر بیان نشده از جانب مولی قبیح می باشد. درمقابل این دیدگاه مشهور، شهید صدر قاعده عقلی قبح عقاب بلا بیان را رد می کند و قائل به نظریه حق الطاعه و احتیاط عقلی است و معتقد است اگر ادله شرعی برائت نمی بود، ما باید به مقتضای عقل عملی احتیاطی می شدیم. البته شهید صدر شبهات بدوی را مورد برائت شرعی می داند و لذا در عمل، در شبهات بدوی قائل به احتیاط نیست. منتها بحث در مقتضای حکم عقل است، قبل از ملاحظه ورود شرع و برائت شرعی یا احتیاط شرعی.

ضرورت پژوهش

همانطور که علماء متقدم نقش مهمی در تشکیل و تبویب علوم و بحوث علمی داشته اند و تلاش بسیاری را در این راه متحمل شده اند، علماء متأخر نیز تلاش درخور و شایسته ای را در بسط و گسترش و تجزیه و تحلیل و مقایسه علوم مختلف داشته اند و حتی به نظرات جدید و مستحکم تری دست یافته اند. علم اصول فقه و بحث های اصولی هم از این سیر و تلاش علمی مستثنی نیست. علم اصول در آغاز پیدایش بسیار ساده و بسیط بوده و هرچه بر عمر این علم گرانقدر و ارزشمند می گذرد، دامنه و گستره آن وسیع تر و بحث های آن دقیق تر و جزئی تر می شود. لذا همانطور که بررسی و مقایسه در آثار اصولی متقدمین ارزشمند است، بررسی و تطبیق در آثار متأخرین و معاصرین علم اصول ضروری به نظر می رسد. در زمینه

مقایسه بین آثار گذشتگان کارهای زیادی صورت گرفته، ولی چنین بررسی و مقایسه ای بین آثار جدید اصولی کمتر انجام شده است؛ از این جهت بر آن شدیم تا نظرات سه تن از اعلام معاصر اصولی، یعنی محقق خویی و امام خمینی و شهید صدر را مورد بررسی و مقایسه قرار دهیم، تا همانطور که امیرمؤمنان (ع) در برخی از کلمات قصار خود می‌فرمایند: به تضارب آراء پردازید، رأی حق و استوار از آن زاییده می‌شود، و در تعبیر دیگر می‌فرمایند: آراء و نظرات را به حرکت درآورید، بسان حرکت دادن مشک دوغ برای گرفتن کره، تا رأی استوار به دست آید، بتوانیم با بررسی و مقایسه در نظرات ایشان به نظرات صحیح و درست و استوار برسیم و با این هدف قدمی در راه تعالی و پیشرفت علم اصالی فقه برداریم.

یکی از نظراتی که در این پایان نامه مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، نظرات شهید صدر است که انصافاً نظراتی دقیق و متفکرانه و سنجیده است و کمتر در مقالات و کتب اصولی مورد بررسی قرار گرفته است؛ مضافاً اینکه دو اصولی بزرگ دیگر، محقق خویی و امام خمینی که در این پایان نامه نظرات ایشان مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است، نیز مطالب و مباحثی دقیق، بدیع و نو دارند که شایسته است از سوی محققان و مراکز علمی و پژوهشی توجه ویژه ای به نظرات و مبانی آن‌ها بشود. ذکر این نکته ضروری است که هر سه محقق بزرگوار که در این پژوهش نظراتشان مورد تحلیل و تطبیق قرار گرفته است، دارای مکتب اصولی هستند، یعنی تنها به ذکر مطالب اصولیان گذشته و پذیرش نظرات آن‌ها نپرداخته‌اند، بلکه هر کدام از ایشان با توجه مبانی زیر بنایی خود، برخی نظرات را پذیرفته و برخی دیگر را رد می‌کنند. همچنین هر کدام از ایشان در کتب اصولی خود به ارائه دقیق مطالب پرداخته و در بعضی موارد، اصطلاحات و عبارات و مباحث جدیدی را بکار برده‌اند که به پیشرفت دانش اصول و به تبع آن تکامل فقه کمک شایانی خواهد کرد.

اهداف پژوهش

۱. مقایسه و بررسی تطبیقی آثار اصولی جدید
۲. بررسی نظرات بزرگان اصولی که تا کنون در مقالات و پایان نامه‌ها کمتر به نظرات آنها توجه شده است و انصافاً نظرات دقیق و کاملی دارند.
۳. دستیابی به نقاط مشترک و اختلافات این بزرگان اصولی

۴. وصول به آراء اصح و اکمل از طریق مقایسه این آثار و نظرات این سه بزرگوار

۵. حرکت در مسیر اصولی و تسهیل راه برای پژوهشگران آینده و پیشرفت اصول فقه و فقه

روش پژوهش

روش بکار رفته در این پایان نامه، روش توصیفی و تطبیقی است که در مورد هر بحث، نظرات سه محقق اصولی بزرگوار از کتب مختلف ایشان، جمع آوری و ذکر شده است و سپس در پایان هر موضوع و بحث مورد مقایسه قرار گرفته است. اکثر منابعی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است، کتب و مقالات اصولی است و بدین منظور از نرم افزارهای اصول فقه و پایگاه های اینترنتی که منابع اصولی و فقهی را به صورت کامل در دسترس مخاطبین قرار می دهند و همچنین از پایگاه های درس خارج اصول برخی از اصولیان، استفاده شده است.

ساختار پژوهش

این پایان نامه از چهار فصل تشکیل شده است که فصل اول شامل کلیاتی در مورد مکتب اصولی سه بزرگوار و تبیین و بررسی لغات و عبارات مشکل بیان شده در پایان نامه، می باشد؛ در فصل دوم مستندات ارائه شده در اثبات اصل براءت در شبهه بدویه حکمیة تحریمیة، از سوی محقق خوئی و امام خمینی و شهید صدر مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ در این فصل ادله قرآنی و روایی و دلیل اجماعی که از سوی سه محقق بزرگوار بیان شده، به تفصیل بررسی شده است و ادله سه محقق بزرگوار به صورت تطبیقی مورد مقایسه قرار گرفته است؛ در فصل سوم به بیان ادله اخباری ها در اثبات اصل احتیاط در شبهه بدویه پرداخته شده است و نحوه مقابله سه محقق بزرگوار با تک تک ادله اخباری ها، شامل ادله قرآنی و روایی و عقلی، به صورت مفصل ذکر شده است و در این فصل نیز، نحوه رد ادله اخباری ها از سوی سه محقق بزرگوار مورد مقایسه قرار گرفته است؛ آنچه در فصل چهارم ذکر شده است، نظریه حق الطاعة شهید صدر است که در عمل منجر به احتیاط در شبهات بدویه است؛ در مقابل آن، نظریه قبح عقاب بلا بیان بیان شده است که از سوی مشهور اصولیان ارائه شده است، و محقق خوئی و امام خمینی نیز آن را پذیرفته اند؛ در این فصل دلایل و نقدهایی که در مورد هر دو نظریه ارائه شده، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

مشکلات و سختی های نگارش پایان نامه

۱. در این پایان نامه برای فهم دقیق و بهتر مطالب و نظر محققان بزرگوار، در اکثر موارد سعی شده است که به تمام کتب اصولی ایشان مراجعه شود. همچنین برخی از کتب این محققان خلاصه تر و برای سطوح علمی پایین تر و برخی دیگر از کتب ایشان برای سطوح متعالی به رشته نگارش در آمده است، همانند کتاب دروس فی علم الاصول شهید صدر، که برای مقطع سطح نگاشته شده است و کتاب بحوث فی علم الاصول و مباحث الاصول، که تقریرات درس خارج اصول ایشان است؛ در این پایان نامه از کتب سطح بالا و کامل تر استفاده شده است، تا بتوان به نظر دقیق و کامل محققان بزرگوار در هر موضوع دست یافت و نتیجه بهتری حاصل شود. به همین علت، فهم مطالب، مشکل تر و نیازمند تحقیق و بررسی بیشتر بود.

۲. تقریباً تمام کتب اصلی و فرعی مورد استفاده در پایان نامه عربی است و هیچ کدام از این متون ترجمه نشده است؛ از این رو نگارش پایان نامه نیازمند ترجمه متون بود. به علاوه، هیچ کدام از این منابع، اعراب گذاری نشده است و برخی از آن ها، عاری از علائم نگارشی است؛ به این دلیل نگارنده در این راه مشکلات زیادی را متحمل شده است.

۳. منابعی که در این پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته است، به لحاظ متنی و محتوایی در یک سطح نیست. کتب محقق خوبی به لحاظ متن عربی، آسان تر و به جهت فهم محتوای مطالب، راحت تر است. در کتب امام خمینی کمی از لغات پیچیده و مشکل بهره گرفته شده است و بیان مطالب کمی دشوار است و به راحتی بیان محقق خوبی نیست. اما در کتب شهید صدر، به جهت متن عربی، از لغات پیچیده و مشکل استفاده شده است و به جهت محتوا، مطالبی دقیق و عقلی بیان شده است و فهم آن ها نیاز به مطالعه دقیق و تسلط بیش از حد بر موضوع دارد. همچنین بیانات شهید صدر کمی با بیانات اصولی دیگران تفاوت دارد و برخی از اصطلاحات با نامی متفاوت و برخی اصطلاحات، کاربردی جدید دارد، مانند نظریه حق الطاعه و نظریه تعویض و جامع و حد جمعی و خطر محتمل و خطر احتمال و... .

۴. گستردگی و پراکندگی مطالب؛ اگرچه موضوع اصلی پایان نامه، اصل عملی برائت است و تمام مطالب بیان شده، مرتبط با موضوع است، اما از آنجایی که آیات و روایات و دلایل عقلی فراوانی در پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته است، بحث و استدلال از هر آیه و روایت، بحثی مستقل از بحث دیگر است، از این رو، برای فهم هر بحث باید تمرکز ویژه ای بر آن بحث داشت، تا بتوان به تمام زوایای آن دست یافت.

۵. مطالبی که در پایان نامه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است، از آنجایی که در دروس خارج اصول مطرح شده است، به لحاظ سطح، بسیار فراتر از آنچه بود که نگارنده در سطوح کارشناسی و کارشناسی ارشد فرا گرفته بود؛ از این جهت، بسیاری از مطالب، جدید و مشکل و نیازمند مطالعه فراوان بود.

۶. با توجه به پیوستگی مطالب و اینکه فهم هر مطلب، نیازمند مطالعه دقیق تمام مباحث بود، در اکثر موارد نگارنده مجبور بود تا خود، از پس مشکلات و فهم مطالب پایان نامه برآید و مراجعه به اساتید گرامی با توجه به مشکلاتی که برای نگارنده وجود داشت، در بیشتر موارد ممکن نبود. با این حال، در نگارش این پایان نامه راهنمایی ها و مشورت های اساتید راهنما و مشاور بسیار کارگشا بود و از این رو، باید از اساتید محترم تشکری فراوان کرد.

۷. اصول فقه از جمله دروسی است که با توجه به کمبود منابع و عربی بودن اکثر منابع و عقلی بودن مباحث، برای بحث و بررسی و تحقیق، کمتر مورد اقبال قرار گرفته است و از این حیث، به اصول فقه کم لطفی شده است. نگارنده به دلیل علاقه شخصی که به مباحث اصولی دارد، پا در این میدان گذاشته و سختی های آن را پذیرفته است.

فصل اول

کلیات

مقدمه

علوم در یک تقسیم بندی به علوم آلی و اصالی تقسیم می شوند. علوم آلی، علومى هستند که مطلوبیت ذاتی ندارند و علومى هدف و اصیل نیستند، بلکه علومى ابزاری هستند و به عنوان مقدمه برای علمى دیگر، ظهور می یابند. علم اصول فقه، از جمله علوم آلی است که در خدمت علم فقه قرار دارد و به کمک آن، فقیه احکام شرعى فرعى را از منابع آن، یعنی کتاب و سنت و اجماع و عقل استنباط می کند. مباحث مختلفی در علم اصول فقه مطرح می شود که برخی از آن ها تنها ثمره علمى و برخی دیگر از آن ها دارای ثمره علمى و عملى هستند. یکی از مباحث مهم و کاربردی اصول فقه، بحث اصول عملیه است که دارای ثمرات عملى نیز هست و برای مجتهد و مقلد و در زندگی روزمره آن ها کاربردی فراوان دارد. مهم ترین اصول عملیه ای که در تمام ابواب فقه جریان دارند، چهار اصل، برائت، احتیاط، تخییر و استصحاب هستند. از میان این اصول عملیه، اصل عملى برائت برای بحث و بررسی در این پایان نامه انتخاب شده است. اما شاید سؤال پیش آید که چرا برای بررسی و مقایسه نظرات در مورد اصل برائت، سه تن از اعلام اصولی معاصر، یعنی محقق خوئی و امام خمینی و شهید صدر انتخاب شده اند؟ در پاسخ باید گفت که در مورد اصل برائت و مقایسه بین نظرات بزرگان اصولی قدیم، نظیر شیخ انصاری، آخوند خراسانی، محقق نائینی و محقق عراقی، کارهای فراوان و گسترده ای تا کنون انجام شده و کم و بیش موفق نیز بوده اند. از این رو تصمیم بر آن شد که از میان بزرگان اصولی معاصر، تنی چند برای مقایسه نظرات در اصل برائت انتخاب شوند. از آنجایی که کار پایان نامه وقت زیادی می طلبد و هزینه های زیادی به همراه دارد و در مورد آن تلاش زیادی از سوی دانشجویان و اساتید محترم صورت می گیرد، شایسته است که نظرات اشخاصی در پایان نامه ها و رسالات مورد بررسی و مقایسه قرار گیرد که تنها بیان کننده ابواب علم و نظرات گذشتگان نیستند، بلکه دارای ایده و خلاقیت و نظرات جدید و مبانی زیر بنایی و در یک کلام دارای مکتبی جدید هستند. هر سه بزرگواری که در این پایان نامه از نظرات ایشان استفاده شده است، دارای مکتب اصولی هستند و جزء پایه های اصول فقه معاصر به شمار می روند، به گونه ای که در اکثر دروس سطح و خارج اصول، مبانی و نظریات این سه بزرگوار مطرح و نقد و یا پذیرفته می شوند. حال بیان می کنیم که مکتب اصولی چیست و مکتب اصولی این سه تن از اعلام اصولی چه مشخصاتی دارد.